

היסטוריה של הספרות העברית

(להופעת הכרך השלישי מן ההיסטוריה של הספרות העברית החדשה" מאת האוניברסיטה העברית, ירושלים הרצ"ח)

יום יום. ובמחיצת התעמולה הציונית הופיעו כמה חוכרות בלשונות הנכר, שהיתה תעורתם להעיר גם את לב הנויים מסביב ונם את לב הנוער היהודי שכבר לא ידע קרוא בל-שון עמו, על מציאותה של ספרות עברית מחודשת ובלשון עברית סתרעננת, למען ידעו כי לא פסק מעיין היצירה הלאומית שלנו בלשוננו וכנבולי תרכור חנו הלאומית. המטרה התעמולתית של חוכרות אלו היא עצמה נטלה מהם את ערפם כנסינות של מחקר היסטוריה. רק שתי מחברות התקרבו למידה של ספרים וגם לרגנה כל-שהיא של היסטוריה — הלא הם: ספרו של קלוזנר עצמו, "הספרות העברית החדשה", וספרו של נ. פלושץ, "תחיית הספרות העברית", שהופיעו כמעט בזמן אחד, הראשון נכתב רוסיית והשני צרפתית. שניהם, אמנם, הופיעו אחר כך גם בל-שון העברית, מעובדים ועם מלואים; אולם העובדה ששני הסופרים העבריים כתבו את דבריהם אלה מתחילה לועזית דווקא, סימן הוא שלא נוקו נם הם מהכוונה התעמולתית, והיא אמנם בולטת שם למדי.

היסטוריה של הספרות העברית החדשה לשמה וכתובה עברית מלכת-חילה, הוא — ספרו החשוב של פ. לחובר בשם זה, שיצא על ידי "דביר", בשלשה ספרים (כשנות הרפ"ח, הרפ"ט ותרצ"א). הספר האחר רון ציון כ"חלס ראשון", אך לא באו אחריו עוד חלקים). בספר זה צעדה היסטוריה של הספרות צעד גדול קדימה, אבל לא הגיעה גם בו לתעודתה העיקרית. גרם לזה בעיקר ההכרח שראה המחבר לסגל את ספרו לצרכי ההוראה בבתי הספר התיכוניים ומשום כך (כמו שהוא מכאן בהקדמה) צימצם בו את היסוד העיוני וקיצר במקום שראוי היה להאריך, ולהיפך, הכל לפי האופי של ספר לימוד לקורס תיכוני. מפני זה נם הכניס יסוד אנתולוגי ונתן דיגמאות מהיצירות שעליהן הוא דן. ואולם גם זולת זה אין הגישה בספר ההוא מדעית-אקדמית, אלא יותר בקרתית-אסכטית והדיון הוא אבטונומי בתחום הספרותי, ורק מעט, בקשר עם זרמיהחיים של האומה.

לפיכך יש לראות את ספרו של קלוזנר כראשון וכיסודי להיסטוריה של הספרות העברית החדשה, שעלתה עכשיו לדרגת דיסקיפלינה מדעית. עדיין צעיר הוא הענף הזה של המדע העברי ועוד נכונות לו דרגות של עליה ושכלול, התפתחות והתקדמות וכמה מן הפרובלימות שלו עתידות עוד להיות נושאים לדיון מורחב ומועמק

איה, "היסטוריה של הספרות", בעצם, כי גם לא היצירה הספרותית כשהיא לעצמה היא הנושא והחכלית, אלא התפתחות ההלכה והמשפט העברי, יאם תמצא לומר: תולדות התרבות העברית בכללה, שהללו הם יסודות מובי-הקים שלה. ואשר ליצירה הספרותית שמא תרי התלמוד ישנם, אמנם, מלבד מחקרים בודדים, שני ספריים שאפשר לראותם כהיסטוריה של הספרות בעצם, הלא הם ספרו המפורד של צונץ, "צור נעשיכטע דער סינגאגאלען פאָעזיע", וספרו של קרפלס, "נעשיכטע דער יידישען ליר טעראטור" (ניתרגם לכמה לשונות וגם לעברית), שעדיין הוא ספר היסוד במקד צול זה; ואם תמצא לומר הרי גם ההיסטוריה של נרץ היא בתלקה הנדול היסטוריה של הספרות, שפן הנית אח הפעילה הרוחנית והספרותית כאכן היסוד של בנינו ההיסטורי. בזמן האחר רון ניתן לנו ספר חשוב מאד במקצוע זה בלשון האנגלית מאת ד"ר מאיר וואכסמאן, "ההיסטוריה אוף ז'ואיש ליטראצ'ור", שכבר הופיעו ממנו שלשה כרכים והכרך הרביעי עומד לצאת בקי-רוב, ואולם הספרים האלה כתובים כאמור, בלשונות נכר ולא בעברית; וזולת זה גם מבחינה אדריכלית אינם עשויים להצטרף בקומות לבנין מושלם של "תולדות הספרות העברית" בכל הדורות.

והנה זכתה דווקא הספרות החדשה, שהיא בחינת הקומה העל-יונה של הכנין בשביל דורנו, להיסטוריה ככל מלוא מובנו של מושג זה — הלא הוא ספרו הנדול של קלוזנר, שהנה כבר מוגה לפנינו כרכו השלישי. זכתה תקופת הספרות החדשה שהקומה בשבילה קתדרה מיוחדת באוניברסיטה העברית הראשונה שלנו בירושלים, וזכה קלוזנר להיות הפרופיסור הראשון היושב בקתדרה זו, ועל הזכות הזאת שילם לנו ביד רחבה בכרכים אלה, שבהם הורמה חקירת ספרותנו החדשה לדרגת מדע מודרני. בספר זה נתן קלוזנר הוכחה נוספת לשקרנותו העצימה ולאירודיציה הגדולה שלו, הנודעת כבר מעבודותיו במקד צועות האחרים (בספר ישו, בתולדות הרעיון המשיחי בישראל, בספר "יוצי רים ובונים", ובקרוב נזכה לספר גדול חדש שלו על פוילגים השלית), וגם לכשרונו לתפוס אפקים רחבים של חיונות היסטוריים.

אדם, מכוסס", שחיו וציבים ועובדים עליו בשלוות, כשהוא בונה בית, הריהו מתחיל, כמובן, מן היסוד: מניח קודם כל את אבני-היסוד במקומן הראוי ובסדר הראוי, ואחר כך הוא מקים עליהן קומה אחר קומה, עד שהבית נשלם על כל חדריו ותאיו ובכל השכלול שעלה במחשבת הבונה. אדם "סחוף", שחיוו הם שורה של הרפתקאות וגסים ועל הרוב הם תלויים לו מנגד, כשהוא בונה בית, הריהו בהכרח דואג לצורך הדחוף של השעה, למצוא מחסה לראשו, והוא מתחיל תכניות לבנות "מן הנג": תוחב כמה כלונסאות בקרקע, "איך שהוא" ומקים עליהן דירה, "כל שהיא" לגור בה. ואם ראית שדירה זו היא בכל זאת די מודרנה ומרווחה ונאה ומשוכללת, בכל הנד-חיות", וראי שאתה משתאה על הרבר, ומשבח את האדריכל שכנה אותה, ומתפעל מן המרץ וכוח החיים והבטחון שגילה בעל הדירה, ש"למרות הכל" ו"על אף הכל" ו"בכל זאת" ... וכו' וכו'. ה"נמשל" אינו קשה לנחש: הרי לאמיתו של הדבר עוד אין לנו היסטוריה של הספרות העברית בכלל — היסטוריה במובן האמיתי: סיכום שר-טתי של המחקר בפרטי ההופעות הענפות של היצירה הספרותית. דור אחרי דור וגיליו מקורותיו של שטף האנגניה הלאומית השופע יזורם בה מדור אל דור. ישנה ספרות גדולה, בעיקר משל חכמי הנויים ובלשונות הנויים, המציעה את החליך התפתחותה של ספרותנו הקדומה, מתקופת "כתבי הקודש" והאפוקריפין; חלקים, או נכון יותר: קטעים ממנה הועברו בחרגומים, פחות או יותר טובים, גם ללשוננו העברית (ספר יסודי במקד צוע זה נתן לנו בזמן האחרון יחזקאל קויפמן בלשון העברית מלכתחילה), אך גם כל אלה ביתר-אינם עוד "היסטוריה של הספרות". שכן, לא היצירה הספרותית כשהיא לעצמה משמשת נר-שא ותכלית למהקריהם, אלא משמשת היא להם יתד לתלות עליה מהקרים תיאולוגיים והיסטוריים-תרבותיים על צמיחת האמונות והדתות ותורות המד-סר והמשפט, שמהן הושנת עולמה התרבותי של האנושות עד ימינו. ישנה גם ספרות רחבה על היצירה ההלכית והאגדית של תקופת המשנה והתלמוד — כולה נתחפרה על ידי חכמי ישראל, אך ברובה הנדול בלשונות הנויים ורק במיעוטם, וביחוד בזמן האחרון, בלשון ננו העברית. ספרי היסוד בלשוננו בחקירת היצירה העברית של התקופה הזאת, הם הספר אסטנדרטי של איזיק הירש ווייס, "דור דור ודורשיו", ספרו החריף של הלוי, "דורות הרא-שונים", פרקים רבים ב"תולדות ישראל" של יעבץ, ונוסף להם בזמן האחרון ספרו הנדול של הפרופ' הרב חיים צ'רנוביץ (רב צעיר), "תולדות ההלכה", שלפי שעה הופיעו ממנו שני כרכים. ושוב אותו הדבר: גם ספרות זו

אבני פינה לבנין ההיסטוריה של הספרות העברית החדשה הונחו עוד לפני כשלישים וחמש שנים — עם התחדשות פניה של ספרותנו והיעשותה מטרה תכליתית במסגרת הרעיון של התקומה הלאומית-המדינית, תחת שהיתה קודם בלי-עור לתנועת ההשכלה והסיקולריוציה, או לכל היותר כבחינת כלי יקר של המורשה, שרוח-שיום לו-חיבה ושוקדים לשמרו, אף אם אין בו כדי לספק צורך שימושי של

איפוא, לפי הרוב ולא דווקא לפי הכח, מפני שהלכה הירית של הרוב הוא המהווה את הרקע הכללי ליצירת הדור. וכך חושב קלוזנר, שהרומנטיקה, אשר נרמה להרחבת התקורה בחיסטוריה של ימי הביניים אף בעמים, היא שהולידה אצלנו את הספרות של "הכמת ישראל", שאם כי "רציונליסטי" מית היא באפיונה, הריהו רומנטית ביסודה, ומגמתה היא רומנטית אף היא: לעורר חיבה אל העבר הישראלי ונגענעים עליו.

לי נדמה שאין צורך כלל ב"פלאול" זה. עצם ההתאחות בלשון העברית העתיקה והשיבה אל התנ"ך הריהו סימן מובהק לאופי הרומנטי של תקופת הספרות ההיא. אין בכך כלום שהרומנטי טיקה האירופית נתנה עינה בתקופת "הנכורה וההוד" (לפי השנתם) של ימי הביניים, ואלו הרומנטיקה העברית פנתה הרבה יותר לאחור, אל תקופת ההוד והתפארת הלאומית של המלכים והנביאים. זה היה גם מונח בטבע הדברים: ההיסטוריה של עמי אירופה אינה זוכרת יותר מראשית ימי הביניים, ואילו ההיסטוריה היהודית יכולה להביט לזמן מוקדם הרבה יותר, ובשביענו היו ימי הביניים, ככל ימי הנלות הארוכה, ימי אופל והשכה, ואילו מהזמן המוקדם ההוא שופע אלינו האור הלאומי, בין מבחינה מדינית ובין מבחינה מוסרית. אך בעצמו של הדבר ביקשה גם ספרותנו תחומים וישע בעבר הרחוק ואילו התגעגעה ואת חלומותיו נשאה בחובה, אף כששללה באופן אכזרי את כל המסורת של ימי הנלות ואת ערכיה הרתיים, ואף כאשר הטיפה להתמזגות עם הרומנטיקה החדשה. הרומנטיקה הזאת היא ששמרה גם על הנחלת של תקוות הלאום לעתיד, שאנו מוצאים עקבותיה גם בספרי "הרציונליסטים" העקשנים ביותר שבין סופרי השלפלה. ובוה מוצדק גם טעמו של המחבר לעיקר הרביעי, התחקות על הרעיונות ההיסטוריים, ש"הפיהם הפותרים" החידה, כיצד יכלה להתקיים ספרות חיה בלשון מתה, להשפיע על היסודות הלאומיים של עם ישראל ולהביא את האומה עד הלום — עד שנעשתה הספרות העברית יסוד עיקרי בכנינים של החיים הלאומיים החדשים בארץ ישראל. לאמיתו של הדבר לא חדלה הרומנטיקה הלאומית מלהשפיע על ספרותנו למן תקופת ההשכלה ועד ימינו אלה, והיא חוט השני המקשר את ספרותנו מ"התקופה הלאומית", ועד החדשה ביותר, אל ספרות ההשכלה, ומהווה את אחדותה הפנימית של כל "ספרותנו החדשה", וגם את שלמותה הפנימית, למרות כל הניגודים שלכאורה מתרוצצים בה ולמרות כל הזעזועים שעברו עליה.

קלוזנר חותר למצוא בכל מקום את החיוב הלאומי אצל יוצרי ספרותנו החדשה, גם בתקופת ההשכלה, שכאילו גבר בה היסוד הרציונליסטי ושליטת העבר — והדין עמו. התבוננות יותר עמוקה בספרות ההשכלה מהרסת עד היסוד את הדעה, ששלטה בקרבנו ימים רבים, על אפיונה השלילי (מבחינה לאומית) של תקופה זו בספרותנו. יותר ויותר אנו מכירים שלא כן הוא, וכי גם ספרות ההשכלה נשאה בחובה את החיוב הלאומי ושללא ב"קפיצה" עברנו ממנה את תקופת הלאומיות, ושללא להינם הפכו שרידי סופרי ההשכלה מיד ל"חוכבי ציון", בפועל או בכוח, ודווקא הרציונליסטים, כליר ליינבלום ויהל ל נעשו הנלה בים ביותר לרעיון התחיה הלאומית. בספרות ההשכלה כבר נזרעו גרעינים של רעיון התחיה הלאומית, והנענועים הרומנטיים על הלשון העברית ועל העבר הרחוק של תקופת המלכים והנביאים היו נכטיהם הראשונים והציר רה הראשונה של גילוייהם. הללו היו גם "הרעיונות החדשים" שהביאה עמה ספרות ההשכלה.

כללו של דבר: בספרו של קלוזנר יש לנו הפעם היסטוריה של הספרות העברית החדשה — היסטוריה ממש: הוותרת להעמיד את הפרטים והעובדות על אמתותם המדויקות, ההדורה הבנה היסטורית ורעיון-מדרוך היסטורית רי והמונחת בשיטת מחקר היסטורית מדעית לפי יסודי המדע ההיסטורית הכללי. אין לנו אלא לפלל, שיצליח המחד בר להשלים את מפעלו הגדול הזה ולזכותנו בקרוב בכרכים הבאים.

משה קריינמן

רים הפנימיים שבין ספרותנו ובין הזרמים. הספרותיים הכלליים; ב) ביאור היצירה הספרותית של הסופר על ידי מאורעות חייו, הינוכו וסביבתו; ג) איחודה של החקירה בפרטי פעולותיו עם הערכה כללית של מפעל חייו; ד) התחקות על הרעיונות החדשים שבספרות ות תקופה; ה) תשומת לב מיוחדת להתפתחותה של הלשון העברית באותה תקופה.

בנוגע לעיקר ראשון יצאו עוררים על דעת המחבר, שהוא מקשר את ספרות ההשכלה להשפעת הרומנטיקה האירופית של תחילת המאה התשע-עשרה. ספרות ההשכלה — הם טוענים — הרי היתה הזויף הנמור מרומנטיקה: היא בזה לעבר, נלחמה בממשלת קדמיון וההזיות, הטיפה לרציונליזם בחיים, התיחסה באדישות, אם לא בשליטה נמורה, לדת וכו', גם המחבר מודה שהיו בין ראשי סופרי ההשכלה רציונליסטים נמורים, כרנ"ק, שו"ה, ריב"ל וארטר ועוד. אלא שלדעתו, "יש תחומים שהרוב של גדולי התקופה נכנס לתוכם, ואף מוצא עיוני משותף לרובם". ההערכה הכללית היא,

הביוגרפי על אבות הספרות העברית החדשה והרבה פרטים ממנו הם מסובכים ועדויות בני הדור מכילות לפעמים סתירות ללא מוצא. המחבר טרח טורח גדול לאסוף מכל הפינות את העדויות המפוזרות וללבנן מסיניהן ולצרפן קולקט, עד שהעלה מהן תמונה כהירה. וכך נתן לנו בספרו זה שורה של ביוגרפיות, שאפילו עלוהן בלבד אנו חייבים לו תודה.

ד.

"החקירה בתולדות הספרות העברית החדשה — אומר המחבר בהקדמה לכרך הראשון — היא, ככל מחקר מדעי, קודם כל בירור הפרטים, בירור האמת ההיסטורית של העובדות. זה מתיחס, כמובן, בראש וראשונה אל היסוד הביוגרפי של המחבר, ואנחנו ראינו שהמחבר שקד מאד למלא את התנאי הזה. אולם הנושא העיקרי של המחקר הזה הוא בכל זאת לא הסופר אלא יצירתו; ולא רק היצירה האינדיווידואלית של כל סופר לבדו, אלא האופי הקולקטיבי של יצירת הדור, וכאן קובע המחבר (בהקדמה לכרך השני) חמשה עקריו: א) הכרת הקשר

66 עמודים; על שו"ר (שם) 53 עמודים; על ריב"ל (בכרך השלישי) 92 עמודים; על מרדכי אהרן גינצבורג (שם) 57 עמודים; על אד"ם הכהן (שם) 58 עמודים; על מיכ"ל (שם) 46 עמודים; על מאפו (שם) 105 עמודים. בין 25—35 עמודים מחזיר קים הפרקים על שניאור זק"ש, י"ל מיוס, יוסף פרל, יצחק ארטר, מאיר לטרומ, קלמן שזלמן, ורק הסופרים שהשפעתם הנודעת על הספרות לא היתה גדולה נפטרים בפרקים בני 10—20 עמודים, ולאחרים אף לא ניתן פרק בפני עצמו אלא נכללו עם בני דורם וכו' לוי לתם בפרק אחד. אולם פרקים שלמים מוקדשים לא רק לאישים הנכחדים מיוצרי הספרות, כי אם גם לתיאורי ה"נוף" והסביבה ותנאי הזמן של התקופה הספרותית הנידונה. המבוא הכללי (בכרך הראשון) שבו תוחם המחבר את התחומים הפנימיים של הספרות החדשה ואת התחומים החיצוניים שמהם ינקה: המצב הכללי באירופה המערבית בכלל ובגרמניה ביהוד, ומצבו המדיני הכלכלי והרוחני של ישראל סמוך לרוד ההשכלה — הוא בן 32 עמודים; הפרק "צמיחת הספרות העברית החדשה בגרמניה", הסובב על הציר "משה מנדלסון", היינו: האישיות המרכזית של תנועת ההשכלה (שם) — 55 עמודים; הפרק "ראשי הסופרים בדור "המאסף" (שם) — 36 עמודים; ה"ע" "דור המעבר מן "המאסף" ל"בני דור העתים" (שם) — 78 עמודים; "החיים והספרות של יהודי איטליה בשנות 1820—1820" (שם) — 25 עמודים; הפרקים על הרומנטיקה באירופה והפילוסופיה של הדור (בכרך ב') — 20 עמודים; על כתבי העתים של תקופת ההשכלה השנייה (שם) — 18 עמודים; על מצב היהודים ברוסיה ופולין והניצנים הראשונים של ספרות השלפלה עברית ברוסיה (כרך ג') — 28 עמודים.

יש לדעתי ענין במספרים אלה שאינם מותנים רק בכמות החומר בלבד שעובד על ידו המחבר, אלא גם בערך, שהוא מתיחס, לאישים ולענינים, בשביל הבנת תהליכי ההתפתחות של הספרות. שיטתו הדידקטית של המחבר היא זו: לאחר שנתן תיאור הרקע שעליו עלו נידולי הספרות בפרק זמן הנידון, הוא ניגש לתיאור האישים המרכזיים של הדור, שהיו בחינת ה"שמש" ב"נל המולות" של הדור, ושוב אינו שם לב לאישיות המרכזית, או "סבב" להם כמעט מצומצם שלהם אירשם אבל פעולתם אינה ניכרת ביותר בסך הכל של היצירה ולידת הדור ההוא, ואם הוא מזכירם הרי זה רק דרך אנכ וכלאחר יד. ברבר זה אולי יש מקום לחלוק על המחבר. מפני שבאמיתו של הדבר, במלכות הרוח לא "שמש" בלבד היא המפרה את שדה היצירה, אלא כל קו אור וחום, ואפילו הקלוש ביותר, הנופל עליו ומאירו ומחממו, ולו גם לרגע. ותכופות אף אין אנשי הדור מבחינים בין ה"שמשות" ו"כוכבי הלכת", ויש שדווקא מן האחרונים הם מקבלים מתוך מנע ישר את מעט "האור החוזר" שלהם, והוא החודר לנפשותיהם והולך ומבהיק בהן, עד שלבסוף הוא שב ומתרפק במאורות הגדולים. הקריטריון כאן אינו גדלו ומקוריותו של הסופר, כי אם פגות יצירתו, תום לבו, מידת החום של נפשו וסגולת גיבו למצוא מהלכים ללב ההמונים. גכון, שיש צורך כאן בזוהרות רבה ובבדיקה מעולה; אך אין למחוק לגמרי מלגחות החשבון את פער לתם של הסופרים הבינונים, ואף הקטנים, כל כמה שישעתם, ובחוג מסויים, נודעה מהם פעולה ישרה על המוני הקוראים.

בנוגע לאישים המרכזיים של הספרות נהג המחבר כך: תחילה הוא נתן ביוגרפיה מקפת; אחר כך קוי הערכה לאישיותו, סגולותיה, המיוחדות והיקף פעולתה על הדור, הדעות והאמונות שהטיף להן; ולבסוף — רשימת ספריו וניתוח מפורט של כל ספר: תכנון, מנתנו, הפרובלימה (האמנותית או הציבורית) הנפתרת בו, ובנוגע לספר בלטריוסטי גם ניתוח אמנותי, והערות על הלשון והסגנון, וגומר ב"סיכום" או ב"הערכה כללית". הרבה היסודות של המאמר הולך ומשתנה, לפי אפיה של האישיות ולפי האופי של פעולתו הספרותית. וצריך לומר מיד, שלא מלאכה קלה היתה יצירת הביוגרפיות שאנו מוצאים כאן, אף שהימים הם לא-רחוקים מאתנו כל כך. דל מאד הוא החומר